

Андрій Шевчук
кандидат історичних наук,
доцент, декан історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ІНТЕГРАЦІЯ РІЧПОСПОЛИТІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ ДО РОСІЙСЬКОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

*«Адвокаты и прокуроры у меня не законодательствуют
и законодательствовать не будут, пока я жива,
а после меня будут следовать моим началам»*
Екатерина II.

*«Нет, ... пока я буду царствовать, России не нужны адвокаты.
Проживём и без них».*
Николай I.

Протягом XVIII ст. Російська імперія переживала складні трансформаційні процеси пов'язані зі спробами перебудувати всі сфери життя на західноєвропейський лад. Після Петра I найбільше в реформуванні здійснила Катерина II, яка спробувала побудувати нове суспільство відповідно до ідей Просвітництва. Одним із ключових завдань було творення нової судової системи за взірцем Європи з виборністю суддів, їхньою незалежністю від влади, судом рівних тощо. Не все це вдалося реалізувати на практиці, а низку положень і не було запроваджено в силу бажання імператриці здійснювати суд ефективно та швидко. З цього випливала й відсутність інституту адвокатури в «Учреждениях для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. [1, с. 229-304]

Якщо говорити про новостворену в Російській імперії стану судову систему, то найнижчою ланкою для дворянства був повітовий суд, для міщан – міський магістрат, для решти населення (крім кріпаків) – нижня розправа. Окрім передбачених за штатом суддів та засідателів (для дворянства – суддя та два засідателі обиралися на три роки, для міщанства – два бургомістри та чотири ратмани також обиралися та для некріпаків – суддя призначався намісництвом із чиновників та вісім засідателів обиралися), на повітовому рівні запроваджувалася посада стряпчого, який повинен був наглядати за дотриманням законності в судах. Проте справжнього захисту для підсудного на той час не було.

Створення установ за «Учреждениями...» 1775 р. у Волинській губернії було доручено іменним указом Сенату від 5 липня 1795 р. генерал-губернатору Мінському, Волинському, Брацлавському та Подільському генерал-поручику Т. І. Тутолміну (1740-1809) [2, с. 727-728]. Безпосередньою датою відкриття установ Волинського намісництва стало 6 серпня 1796 р. [3, с. 940], коли правитель урочисто відкрив Палату кримінального суду, а єпископ Варламії освятив кімнату, призначену для присутствія [4, арк. 2].

Після смерті Катерини II Російська імперія вступає в нову еру – Павла I. Однією із сфер реформування стало судочинство. На Правобережній Україні задля здобуття прихильності місцевого населення було задекларовано повернення до польської судової традиції. За книгою штатів були відновлені земські, повітові та підкоморські суди, магістрати та Головний суд [5, с. 396]. Їхнє повноцінне

функціонування було складним через невідповідність польської судової традиції єкатерининському стану речей. Тому на розгляд Сенату управляючий Мінською, Волинською та Подільською губерніями генерал від інфантерії О. А. Беклешов (1745-1808) надав рапорт, розглянутий 11 вересня 1797 р., де ставилося питання про допуск до судових процесів адвокатів [6, с. 728].

З матеріалів Житомирського повітового суду випливає, що в 1811 р. Сенат зробив спробу впорядкувати справи в цій сфері, розповсюдивши чинні в Литовській губернії правила 1797 та 1798 рр. на Волинь та Поділля. Приводом для таких дій стали зловживання, які відбувалися від необмеженої кількості адвокатів (заснованих Польськими конституціями 1726 та 1764 рр.) Було передбачено кількість адвокатів: у Головному суді – 12, повітових – 10, магістратах – 5, консисторії – 6.

Відповідно ставилися вимоги до адвокатів повітових судів¹: спадкове дворянство, наявність посесії, складення присяги, освітній ценз (свідоцтво школи та набуття знань під керівництвом досвідченої в судочинстві людини чи в канцелярії) та моральні якості. Була передбачена й процедура обрання на посаду: таємне голосування, надання інформації про дворянство та маєтності й складання присяги.

Умови відсторонення від посади були побудовані таким чином, щоб не допустити зловживань із боку адвокатів, і включали:

- підмова розпочати несправедливу тяжбу чи дії у власних інтересах, затягування процесу;
- недобросовісний захист чи непередготовленість, відлучення з роботи;
- перебування нетверезим на суді, викриття в картярстві чи в інших розпутствах, звинувачення в кримінальному злочині;
- узяття хабара або встановлення завищеної оплати;
- відмова або погане виконання призначених судом справ сиріт чи бідних.

Дуже актуальним, на думку законодавця, було питання оплати. Окрім безоплатних адвокатів для сиріт та бідних, сторони могли й не користуватися послугами адвокатів, самостійно беручи участь у судових засіданнях. Якщо ж адвокат починав вимагати завищену оплату та не брався за справу, то суд повинен був йому наказати виконувати свої обов'язки, а якщо це буде часто – відсторонити [6, арк. 1-3].

У реєстрі адвокатів Житомирського повітового суду в 1812 р. значилося 10 прізвищ (ще 28 були кандидатами), причому всі відповідали вимогам до освітнього та майнового цензу (більшість мали 8-10 сімей кріпаків, найбільше – 114 душ). Що ж до терміну перебування, то Онуфрій Садовський вступив у посаду ще в 1787 р., ще один – у 1799 р., решта – у 1803-1806 рр. [6, арк. 7, 25-27]

Нетиповою кар'єрою може слугувати формулярний список (1824 р.) адвоката Житомирського повітового суду губернського секретаря (XII клас) Василя Белявського (47 років, із дворян, *не маючого власності* (курсив автора. – А.Ш.)). У 1806 р. він закінчив курс наук у Житомирських публічних училищах, у 1806-1812 рр. служив у Житомирському нижньому (?) земському суді, у 1813 р. вступив експедитором до Житомирського повітового суду й через 20 днів обраний штатним адвокатом [6, арк. 89-90]. Більш типовим є службовий шлях житомирського поміщика Фаустина Сташкевича (46 років, із дворян, родовим маєтком в Овруцькому повіті володів спільно з братом (3 душі) та набув маєток спільно з двоюрідним братом із 21 душею). Закінчив Овруцьке народне училище, вивчав юриспруденцію при Житомирських присутственных місцях, із 1807 р. – присяжний

¹ У магістратах – кандидат повинен був мати в місті будинок, лавку чи посесію та додатково знати міські права й привілеї; у консисторіях для духовних адвокатів не були передбачені посесії, у Головному суді – прослужити в нижніх судах 6 років та надати свідоцтво про здібності, поведінку та кількість справ, вирішених мировою, не доводячи до суду.

адвокат Волинського Головного суду, з 1812 р. – штатний адвокат повітового суду [6, арк. 129-130].

Не відбувалися зміни у складі адвокатів у наступне десятиріччя. На 1832 р. із 10 адвокатів 5 працювали по 20 років, один – 8, решта – від року до трьох [6, арк. 128].

Після поразки Листопадового повстання 1830-1831 рр. глибокі перетворення захопили й адвокатський корпус. Указом Волинського губернського правління наказувалося подати дані про адвокатів, причому однією з вимог була наявність інформації про володіння російською мовою та в якому обсязі. У Житомирському повітовому суді з 10 адвокатів на достатньому рівні володів один (І. Рожицький), двоє – недостатньо, решта – просто пуста графа [6, арк. 142-143]. Фактично це означає, що всі вони були представниками місцевого населення.

У 1833 р. було ускладнено порядок обіймання посад: окрім прохання на ім'я імператора та рішення Волинського Дворянського зібрання про наявність дворянства, необхідно було подати свідоцтво за підписом 8 адвокатів, що кандидат із 1822 р. навчався та знав закони, мав гідну поведінку та може обіймати посаду [6, арк. 146].

Підтасовки та приховування з боку судів тривали до 1839 р., коли була проведена чистка адвокатського корпусу за указом Волинського губернського правління: у Волинській Палаті Цивільного суду 10 осіб не були адвокатами нижніх присутственних місцях чи судах; не відповідали майновому цензу в таких повітових судах: Овруцькому (2 особи), Острозькому (4), Заславському (2), Старокостянтинівському (1), Рівненському (3), Дубненському (5), Кременецькому (2, а ще 2 не знали достатньо російської мови), Луцькому (2), Ковельському (2). Окрім цього, Бялковський із Житомирського міського магістрату походив із міщан, а Дідковський постійно без відома відлучався із Суду та був підданий тюремному ув'язненню за підбурювання уніатських громад. Тому всі вони були відсторонені за згодою генерал-губернатора, і була надана вказівка розібратися з освітою (перевірити атестати), установити участь у Польському повстанні та надати свідоцтва про визнання дворянства Депутатським зібранням [6, арк. 200-205].

Отже, російська влада задля отримання підтримки в середовищі місцевого населення пішла на збереження певних елементів старої судової системи через збереження адвокатського корпусу. Стосовно кадрового складу, то, як правило, це були представники місцевого польського дворянства. Після Листопадового повстання за умови втрати довіри до поляків центральні органи влади розпочали чистку адвокатури.

Література:

1. *Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. 20: 1775-1780. – №14392.*
2. *ПСЗ. – Т. 23: 1789-6 ноября 1796 г. – №17352.*
3. *ПСЗ. – Т. 23: 1789-6 ноября 1796 г. – №17512.*
4. *Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 16, оп. 4, спр. 54.*
5. *ПСЗ. – Т. 44-2, Общий штат губернских и уездных присутственных мест.*
6. *ПСЗ. – Т. 24: 6 ноября 1796-1798. – №18125.*
7. *ДАЖО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 222.*